

І.В.Хміль (Київ)

ВПЛИВ ІІІ УНІВЕРСАЛУ НА ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Третій Універсал, обнародований Центральною Радою 7(20) листопада, проголошення Української Народної Республіки - одна з найзнаменніших подій в розвитку Української революції 1917 р. Його статті підготовлені всім попереднім розвитком революційних подій у країні, в них акумулювалися постанови й вимоги робітничих, селянських, військових і партійних з'їздів, що проходили на теренах України протягом року. Вони викликали величезний резонанс не тільки в Україні, але й далеко за її межами, стали визначним здобутком українців не тільки в Україні, але й поза нею суціль.

Взагалі всі універсали, постанови й розпорядження, ухвалені Центральною Радою, її відносини з Тимчасовим урядом, а пізніше й Раднаркомом РСФРР, знайшли розуміння й всебічну підтримку широких народних мас, які населяли Україну: селянства, робітництва і вояцтва.

Третій Універсал зайняв особливе місце серед прийнятих документів, адже він був проголошений, коли в Петрограді відбувся Жовтневий збройний переворот і владу захопили більшовики, коли в національних окраїнах формувалися власні національні уряди, які вимагали організації однорідного соціалістичного уряду в Росії, входження до Російської Федерації на рівноправних, суверенних засадах. Тут необхідно особливо наголосити, що резолюції, постанови й ухвали з'їздів, маніфестацій, народних віч, волосних зборів і сільських сходів, які відбулися весною-літом 1917 р., де висувалися такі основні вимоги: побудова Росії на федеративних засадах, широка національно-територіальна автономія України. Окремі з цих вимог відзначалися сильними самостійницькими тенденціями, набули значної трансформації восени 1917 р., особливо в жовтні-листопаді, коли головними завданнями стали вже не автономістичні, федералістичні й самостійницькі устремління, а ідеї рівноправності, суверенності й самобутності народностей і націй, які населяли Російську державу.

З приводу Третього Універсалу до Центральної Ради, Генерального секретаріату, Центрального комітету Української селянської спілки, інших українських інституцій кожного дня надходили десятки й сотні ухвал, привітань і побажань, в яких Центральна Рада визнавалася вищим краєвим законодавчим органом, а Генеральний секретаріат - єдиним революційним урядом України, давались обіцянки всебічно підтримувати їх у подвижницькій праці на благо українського та всіх інших народів, які мешкали на теренах України. Такі визнання надсилалися з Волинської, Київської і Подільської (Правобережжя); Полтавської, Харківської і Чернігівської (Лівобережжя); Катеринославської, Таврійської і Херсонської (Південна чи Степова Україна) губерній; українських повітів, сіл і волостей Холмської, Люблінської, Гродненської, Воронежської, Курської, Бессарабської, Ставропольської губерній та Кубані, з Галичини і Буковини, що перебували під владою Австро-Угорщини. Поздоровлення, привітання й найкращі побажання надходили також від українських виселенців і переселенців та громадян, розкиданих по всій велетенській Росії, з далекого зарубіжжя.

Документи про це збереглися у Центральному державному архіві вищих органів державної влади і управління України, зокрема, у фонді Центральної

Ради (№ 1115). Зважаючи на те, що ці документи в основній масі своїй, до сьогодні невідомі широкому колу наукової громадськості, автор наводить їх у повному обсязі. Особливу актуальність викликає матеріал під назвою "Чого домагаються українці?". "Український народ, - зазначається в ньому, - живе в двох державах: в Росії і в Австрії. В Росії нашого народу живе всього до 35 мільйонів у губерніях Волинській, Подільській, Київській, Полтавській, Чернігівській, Харківській, Катеринославській, Херсонській, Таврійській. Живе наш народ також у губерніях Холмській, Люблінській, Гродненській, Курській, Воронізькій, але заселяє не всі ці губернії, а частини їх. Живе він також на Кубані (Кубанські козаки), в Ставропольській губернії, куди переселився в давні часи з України.

В Австрійській державі, в Галичині та Буковині, де весь час і зараз ведеться війна, жило нашого народу до 5 мільйонів.

Від усіх інших народів, які живуть у сусідстві з ним, український народ відрізняється своєю мовою. Хоч як він розкиданий між двома державами, а проте говорить однією мовою.

Окрім мови, він має скрізь на тій землі, де живе, певний тип обличчя, що відрізняє його від сусідів - поляків, венгрів, білорусів та великоросів. Однакові звичаї, однакова культура побуту - все це об'єднує український народ в одноцільну групу.

Між слов'янськими народами за своєю кількістю українці посідають друге місце, слідом за великоросами.

Між народами всього світу, українці стоять одразу після французів. Отже, за своєю кількістю український народ міг би стати великою європейською нацією.

Землі, де живе український народ, дуже багаті й родючі. Клімат України лагідно-теплий. Всі природні дані для того, щоб бути великим і сильним, український народ має. Чому ж він не став великим, чому не пощастило йому здобутися на свою державу і зайняти між державами цілого світу те місце, на яке він має право?

Може, український народ - народ нерозумний, найдурніший між народами? Душа народу, його розум виявляються в творах народної душі - в піснях, думах, у пам'ятниках всякого будівництва (церквах, житлових спорудах тощо).

Усі вчені, котрі досліджували українські пісні й думи, визнали, що українці - народ високої душі, бо такі пісні, такі думи, може створити тільки великий народ. Чужинці люблять слухати наші пісні й охоче їх співають.

Те, що зосталося від української штуки (народного мистецтва. - *І. Х.*) - церкви старовинні, старовинні будинки — показують, що в народі було велике прагнення до краси, тонке й глибоке її розуміння. Українські вишивки, плахти, килими вславилися на цілий світ своєю художньою красою.

Ці дані свідчать про те, що народ наш не обраний між іншими.

Але чому ж він не спромігся на свою хату? Чому нема у нього своєї держави, чому він досі був під пануванням інших, хоч і братніх народів - великоросів і поляків?

Сталося це тому, що український народ жив на роздоріжжі, в степах, через які вічно проходили різні кочові культури з Азії. З цими кочовими народами довелося українцям боротися від самого початку свого історичного буття. Боротьба з ними йшла тисячу літ, в цій боротьбі український народ витратив багато сил, і вона не дала йому змогу здобутися на свою державу¹.

Значний інтерес для розуміння подій, що відбувалися в Україні, становлять резолюції та постанови першого Українського військового з'їзду Західного фронту (дата не вказана, але, очевидно, засідання з'їзду проходили в жовтні 1917 р.). Резолюції "Про війну і мир", "Про демобілізацію", "Про відміну смертної кари", "Про майбутній державний устрій Росії", "Про продовольче питан-

ня" тощо переконливо свідчать, що військовики-українці орієнтувалися в революційній ситуації, яка склалася в країні 1917 року, відводили належну роль і місце в ній Тимчасовому уряду, Центральній Раді і Генеральному секретаріату, майбутнім Українським і Всеросійським Установчим зборам.

У преамбулі до резолюції "Війна і мир" констатовалося, що продовження війни наближає трудові маси всіх націй "до повного знищення їх живих, економічних і культурних сил ..., викликає в країні голод і анархію, ліквідує всі завоювання революції". Зважаючи на це, перший Український військовий з'їзд Західного фронту зобов'язав Центральну Раду: по-перше, вплинути на Російський Тимчасовий уряд, щоб були вироблені й оголошені конкретні умови миру; по-друге, вжити всіх заходів до негайного проголошення перемир'я між воюючими державами на всіх фронтах; по-третє, вжити всіх заходів для скликання мирної конференції з представників трудових мас усіх народів, у тому числі й недержавних; по-четверте, обнародувати таємні договори й раз і назавжди скасувати таємну дипломатію.

Одночасно з'їзд постановив за обов'язок Центральної Ради, не чекаючи відповіді Тимчасового Уряду, "взяти справу закінчення війни у свої руки, адже час не жде, і якщо інші уряди під тиском своєї буржуазії і зтягнуть цю бойню, то представники трудового народу України власними руками повинні зупинити надалі розорення свого народу"².

В резолюції "Територія України", спираючись на принципи нічим не обмеженого самоврядування народностей, з'їзд ухвалив: 1) Рішуче протестувати проти несправедливого, виконаного за кадетською вказівкою, поділу території України; 2) Категорично вказати, що цей акт Тимчасового уряду, викликаний зневагою до волі Української Демократії й егоїстичною тенденцією на користь буржуазії, наскрізь просякнутий централізмом, викликає обурення з'їзду, оскільки унеможливує роботу Генерального Секретаріату; 3) Для попередження небажаних наслідків, в інтересах Українського народу з'їзд вимагає, щоб Центральна Рада і Генеральний Секретаріат якомога скоріше поширили свою діяльність на всю територію України; 4) На майбутній Мирній Конференції представники Української Нації повинні вимагати, щоб усім землям України, які тепер поділені політичними кордонами, була надана повна можливість з'єднатися в одне тіло Української Республіки. Під документом зазначені підписи голови і секретаря з'їзду¹.

В резолюції "Про Установчі збори" з'їзд постановив запропонувати Генеральному Секретаріату скликати Українські Установчі збори на основі загального, таємного, рівного і прямого виборчого права з пропорційним представництвом Націй до або одночасно зі скликанням Загальноросійських Установчих Зборів.

"Українські Установчі збори мають закріпити республікансько-демократичні форми управління на Україні при одній Палаті без президента, провести широку демократизацію політичного строю, соціально-економічні реформи, в першу чергу земельну, та проголосити суверенні права України, повинні виробити ті умови, на яких вона (Україна. - *LX.*) може приєднатися до Федерації з іншими національностями Російської Республіки.

Постанови Українських Установчих Зборів повинні мати суверенний характер і не можуть бути змінені Російськими Установчими Зборами. Що ж до Російських Установчих Зборів, то вимагаємо скликання їх у призначений Тимчасовим урядом день без всяких зволікань" (підписи)¹.

В резолюції "Про ставлення до Центральної Ради і Генерального Секретаріату", з'їзд ухвалив:

"1. Висловити Центральній Раді і Генеральному Секретаріату, як єдино дійсно революційній владі, цілковите довір'я і рішучу підтримку в її відповідальній праці на користь трудовому народу.

2. Разом з тим звернути увагу Центральної Ради і Генерального Секре-

таріату на резолюцію з їзду відносно війни і миру и висловити впевненість, що вони негайно проведуть постанову в життя, і Генеральний Секретаріат у майбутній своїй роботі не вдасться до тактики опортунізму, а, спираючись на революційний український народ, піде революційним шляхом.

3. Категорично протестувати проти незатвердження Генеральних Секретарів у справах: воєнних, продовольчих, шляхів сполучення, юридичних, пошти й телеграфу, оскільки перебування цих важливих ділянок роботи у віданні Тимчасового уряду, тісно пов'язаних з іншими важливими ланками на Україні, створює двовладдя і призводить до анархії.

4. Щоб уникнути цієї небезпеки, вся влада на Україні повинна перейти до виборного революційного Українського Уряду, а тому з'їзд вимагає негайно затвердження Генерального Секретаріату в повному складі, названому Центральною Радою і з поширенням його влади в етнографічних межах усієї України. У противному разі пропонуємо Центральній Раді, не рахуючись з Російським Тимчасовим урядом, взяти в свої руки всю владу на Україні" (підписи)"

Тисячі подібних матеріалів друкувалися на сторінках українських періодичних видань того часу. Газета "Народна воля", зокрема, день за днем публікувала резолюції, постанови й ухвали як всеукраїнських, так і губернських, повітових та волосних селянських, робітничих і військових з'їздів, з'їздів партійних організацій, українців військових частин з привітаннями і схваленням Третього Універсалу Центральної Ради, проголошення Української Народної Республіки, вимагали об'єднання України в її етнографічних межах, протестували проти ультиматуму раднаркому Росії Українській Центральній Раді і т.п. Так, лише в числах 175-177 газети (грудень 1917 р.) Центральна Рада отримала привітання й поздоровлення від: ради 32-го корпусу, 617-го Зборівського полку, Луцької гарнізонної ради, III селянського з'їзду в Острозі Волинської губернії, Бахмутської повітової ради, Олександрійського селянського повітового з'їзду, Валуйської повітової ради, загальних зборів селян, вояків і робітників Білої Церкви, 14-го Українського піхотного запасного полку ім. сотника Івана Гонти, загальних зборів робітників друкарень, Вінницького повітового селянського з'їзду, Української військової громади 24-го корпусу, від IV Українського корпусного з'їзду 32-го пішого корпусу, 33-го армійського корпусу, від окружного з'їзду селян та робітників Таганрозької округи, селян с Недогарок та м. Власівка Кременчуцького повіту, селян Воронькова, Мелехова, Загребелля та Городища Лохвицького повіту на Полтавщині, які під час відзначення свята проголошення Третього Універсалу постановили: "Щиро вітаємо Центральну Раду і Генеральний Секретаріат, віримо їм і закликаємо їх до скликання Українських Установчих Зборів. Маємо їх за найвищий над собою Уряд, підтримуємо всі їхні заходи і рішуче протестуємо проти намірів тих людей, які вороже ставляться до корисної для Української Республіки праці Центральної Ради та Генерального Секретаріату, силкуються припинити їх роботу і ввести на Україні те безладдя, що панує у Великоросії".

Про визнання Центральної Ради і Генерального Секретаріату єдиною законною владою в Україні також заявили: Гайсинський повітовий селянський з'їзд, вояки-українці 5-ї батареї 125-ї артилерійської бригади, четвертий самокатний батальйон, Другий Український військовий з'їзд Західного фронту, Головна рада Всеукраїнської поштово-телеграфної спілки, Богодухівська повітова рада селянських депутатів, Борзненське повітове земство, Сквирський повітовий з'їзд селянських спілок, V Борзненський повітовий селянський з'їзд, 1-й український корпус, робітники Варваропільських та Петромарчевських копалень, загальне зібрання телеграфістів станції Київ та Управління Південно-Західних залізниць, загальні збори 1-го Українського панцирного артилерійського дивізіону, делегати від 2 тис. козаків 29-го Українського полку, Київський повітовий селянський з'їзд тощо.

Бердичівська повітова рада селянських депутатів, обговоривши питання про скликання кийськими більшовиками об'єднаного з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, висловилаь проти запропонованого більшовиками модусу представництва, згідно з яким більшість делегатів мала бути від робітників та солдатів, і постановила: "Зважаючи на намір більшовиків нав'язати свою волю більшості людности, селянство повіту протестує проти заміру більшовиків захопити владу України в свої руки і підкреслює, що останніми силами буде відстоювати законне Правительство Української Республіки - Центральну Раду та Генеральний Секретаріат".

Херсонський губернський з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, волосних та повітових земств і міських дум визнав Центральну Раду та Генеральний Секретаріат найвищою владою в Україні і висловився за приєднання Херсонщини до Української Народної Республіки. Він обрав також губернський орган влади на Херсонщині під назвою "Генеральний Секретаріат", у складі 9 секретарів, з них 5 українців.

6 грудня 1917 р. селянський з'їзд у Петрограді (мова йде про Всеросійський з'їзд селянських депутатів. - *LX*) у своїй резолюції заявив, що не допустить громадянської війни між Росією та Україною. З'їздом було вирішено переговорити з цього питання з Радою народних комісарів, а також запропоновано Центральній Раді своє посередництво у цих переговорах.

3 Богодухова на Харківщині повідомлялося, що повітова рада селянських депутатів шле вітання Українській Центральній Раді за її працю "по утворенню нового ладу в Україні" і обіцяє, що селяни напружать усі сили, щоб Українська Народна Республіка жила вільно й у злагоді з усіма організованими народами Росії. Рада зобов'язалася підтримувати Українську Центральну Раду до Українських Установчих зборів, яким остання прозвітується і передасть владу на Україні".

Водночас широкі верстви українського населення висловлювали невдоволення діяльністю Тимчасового уряду, його ставленням до Центральної Ради, відмовою задовольнити її вимоги щодо надання Україні широкої національно-територіальної автономії у складі Російської федеративної демократичної республіки.

Після тривалих переговорів з цього приводу 4 серпня 1917 р. було опубліковано "Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні", згідно з якою Україна розривалася на частини. За інструкцією, повноваження Генерального Секретаріату поширювалися лише на Волинську, Київську і Подільську губернії (Правобережної України); Полтавську та Чернігівську (без чотирьох північних повітів: Мглинського, Новозибківського, Суразького і Стародубського) губернії (Лівобережної України). З 14 генеральних секретарств: внутрішніх, фінансових, військових, продовольчих, земельних і національних справ, юстиції, освіти, торгу і промисловості, пошт та телеграфу, праці, шляхів, генерального контролера і генерального писаря, запропонованих Центральною Радою 16 липня* 1917 р.

* Тож її ухвалу Гайсїшської нонітоїї селянської ради "про метание затвердження повного складу Генерального Секретаріату (14 секретарств) :са угодою з урядом 3 липня" вкралася помилка'. Адже пі в постанові Тимчасового уряду "Про затвердження Генерального Секретаріату", пі в Другому Універсалі Центральної Ради жодного слова про кількість секретарств не було, в них загалом Гнила мова про створення Генерального Секретаріату як органу Крайпої влади Тимчасового уряду в Україні⁹. Вперше питання про створення виконавчого органу Центральної Ради - Генерального Секретаріату було порушене па засіданні Комітету (пізніше реорганізованого » Малу раду) Центральної Ради 15 червня 1917 р. Він ухвалив призначити: головою Генерального Секретаріату і генеральним секретарем внутрішніх справ - В.К.Виппичеика, фіпапсонних - Х.А.Барановького, міжнаціональних - С.О.Єфремоиа, продовольчих - М.М.Стаєюка, земельних - Б.М.Мартоса, військових - С.В.Петлюору, судових - В.В.Садовського і генеральним писарем - П.О.Христюка⁹. На засіданні Центральної Ради 23 червня за пропозицією М.С.Грушевськоїю додатково до попереднього складу було створене Секретарство освіти, яке очолив І.М.Стешеш«), а Секретарство судових справ переименовано в Секретарство юстиції. І лише на розширеному засіданні Малої Ради 14 липня і при розгляді Статуту Генерального Секретаріату на засіданні Центральної Ради 16 липня 1917 р. одногосно було прийняте рішення ігро затвердження складу Генерального Секретаріату в кількості 14 членів".

при обговоренні "Статуту Генерального Секретаріату", Інструкцією Тимчасового уряду було затверджено лише 6 секретарстві внутрішніх, фінансових, земельних, освіти, національних і генерального писаря. До Секретарства торгівлі і промисловості було долучено ще й Секретарство праці. Для контролю за діяльністю Генерального Секретаріату вводилася посада генерального контролера¹¹.

В регіонах, вичлених зі складу України (Катеринославщина, Харківщина, Херсонщина, Північна Таврія, чотири північних повіти Чернігівщини, українські частини Гомельщини, Воронежчини, Курщини, Таганрозької округи області Війська Донського тощо), крім визнання Центральної Ради і Генерального Секретаріату своєю краєвою владою і вимог затвердження останнього в повному складі, схвалення Третього Універсалу, особливо зловідомими з серпня 1917 р. до лютого 1918 р. були резолюції-протести проти поділу України з вимогами негайного включення вищезазначених територій до складу Української Народної Республіки.

Вимоги об'єднання України в колишніх етнографічних межах спочатку висувалися на всеукраїнському і губернському рівнях, а з розвитком і поглибленням революції охопили й найглухіші села.

Отже, Велика (Східна) Україна, не говорячи вже про західноукраїнські землі, до свого Третього Універсалу підійшла роз'єднаною, розірваною й поділеною на шматки.

Третій Універсал Української Центральної Ради проголосив:

"Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих зборів України* вся влада творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді і нашому уряду - Генеральному Секретаріатові України ...

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки з прилученням частин Курщини, Холмщини, Воронежчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів"¹³.

Загалом рухи, виступи широких трудових верств у різних регіонах України з вимогою відновлення її території в колишніх етнографічних межах можна розділити (умовно) на три групи. До першої з них треба віднести території, що власне залишилися в складі України. Тут повсюдно приймалися постанови, виносилися ухвали й резолюції про визнання Центральної Ради одним і єдиним крайовим органом влади, а Генерального Секретаріату - повновладним революційним урядом усієї соборної України. Населення України висловлювало всебічну підтримку їх діяльності, схвалило Третій Універсал, збирало кошти на національну справу до Українського національного фонду.

Проте, навіть на середину жовтня 1917 р., в Україні залишалися місцевості, які гадки не мали про революцію, український національно-визвольний

* Українські Установчі збори (УУЗ) - представим ця організація, обрана на основи загального виборчого права її призначена для «становлення форми правління в країні і вироблення конституції, задекларовані Третім Універсалом Центральної Ради. Днем виборів до УУЗ визначалося 27 грудня 1917 р., а скликання - 9 січня 1918 р. Для проведення виборів до УУЗ було утворено Центральну виборчу комісію, виділено кошти. Вибори відбулися тільки у січні-лютому 1918 р. і лише в 7 з 13 виборчих округів. Значна частина населення України участі у виборах не брала. На 301 депутатське місце було обрано всього 172 депутати. Після повернення до Києва УЦР перенесла день скликання УУЗ на 12 травня 1918 р. і постановила провести вибори/там, де вони не відбулися. З припиненням діяльності Центральної Ради УУЗ так і не були скликані¹⁴.

рух та його носіїв, оскільки були позбавлені будь-якої інформації. Так, Іван Божко - солдат телеграфної роти 55-го інженерного полку, що дислокувався на Поділлі, 10 жовтня у листі до Центральної Ради повідомляв, що в губернії є чимало "глухих сіл", які тягнуться до української справи, організації крайового органу влади, але волосні й повітові комітети замовчують постанови та розпорядження Центральної Ради і Генерального Секретаріату, в зв'язку з чим місцеве селянство "не знає, за що взятися, щоб спільними зусиллями допомогти Українській Демократії у боротьбі з ворогами нашої свободи". За пропозицією голови Київської окружної виборчої комісії М.Мороза Хотівське волосне земство у складі 35 чоловік одногослосно прийняло й направило до Києва таку телеграму: "Перше Хотівське волосне земське зібрання, обране вселюдним, рівним, прямим і таємним голосуванням, вітає Українську Центральну Раду та її Генеральний Секретаріат як своє вище Народне Правительство на Україні, якому увесь Український Народ дасть міцну допомогу в його праці на користь селянству, робітництву і всім людям, що населяють нашу Неньку Україну". Одногослосно було прийнято також постанову про відкриття у волості вищого початкового училища ім. Т.Г.Шевченка.

Селяни Петропавлівки Черкаського повіту писали, що вони вітають "Третій Універсал як дорогу вісточку про кращу селянську долю і обіцяють всіма силами й всіма заходами підтримувати його"¹⁴.

До другої групи належать постанови, резолюції й ухвали, прийняті різними інституціями в Катеринославській, Таврійській, Харківській, Херсонській губерніях і чотирьох північних повітах Чернігівської губернії. В багатьох місцевостях на з'їздах, зборах, сходах селян прийняття рішення про підтримку Центральної Ради і Генерального Секретаріату, негайне приєднання до Української Народної Республіки супроводжувалося масовим вступом селян, а інколи й цілих сіл до Української партії соціалістів-революціонерів, повсюдним створенням Українських селянських спілок, Просвіт і т.п.

13 листопада 1917 р. організаційна комісія при Українській Центральній Раді отримала повідомлення Вовчанської повітової ради робітничих і солдатських депутатів (Харківська губернія) про те, що остання, заслухавши доповідь повітового інструктора УЦР В.Коряка про події в Києві і прихід до влади Центральної Ради, постановила: "Визнати Центральну Раду єдиним крайовим органом революційної влади, а її Генеральний Секретаріат єдиним повновладним революційним правительством усієї соборної України в її етнографічних межах, активно підтримувати престиж їх влади у Вовчанському повіті.

Хай живе Центральна Рада!
Хай живе Генеральний Секретаріат!
Хай живе Російська Федерація!"¹⁵

22 листопада 1917 р. Центральна Рада отримала телеграму з м. Олександрії (повітовий центр Херсонської губернії. - *LX.*) про те, що повітове земство нового складу (37 голосів - за, 5 - проти і 35 утримались) ухвалило резолюцію українських соціалістів-революціонерів про визнання Української Народної Республіки і влади Української Центральної Ради. Головою земської управи було обрано Навроцького (український с.-д.), членами - Бачинського, Палковського, Лопушинського, Захарченка, Губу (всі укр. с.-р.) і Воробйова - безпартійного росіянина^{1*5}.

Ще 24 червня 1917 р. члени Ганнівського сільського селянського союзу Слизаветградського повіту постановили ліквідувати союз і вступити в партію українських соціалістів-революціонерів. На загальних зборах, проведених з ініціативи інструктора УЦР Г.Цьоми 16 жовтня 1917 р., селяни підтвердили своє рішення приєднатися до Української партії соціалістів-революціонерів¹⁷. У вересні-листопаді 1917 р. про вступ до партії соціалістів-революціонерів, організацію селянських спілок і Просвіт заявили селяни сіл Безводне, Дар'івка,

м. Хмільове, сіл Ново-Павлівка, Ерделівка Акимівської волості, містечка Маркове, сіл Тинисівка, Нечаїв, Софіївка, м. Бобринець¹⁸ тощо.

Про ставлення селян до Третього Універсалу, для прикладу, наведемо рішення Антонівської сільської громади. "1917 року, листопада 24 дня, ми нижчепідписані селяни Херсонської губернії, Єлизаветградського повіту, Компат'євської волості зібралися на збори з приводу Третього Універсалу. З 85 домогосподарів з'явилося 60, що становило 2/3 нашої громади, де заслухали доповідь повітового інструктора Цьоми відносно Універсалу Київської Центральної Ради". Громада в цілому підтримала Універсал і приєдналася до нього. Про це засвідчили підписи учасників зборів (5 грамотних і 55 неграмотних), скріплені печаткою і підписами голови і секретаря зборів"¹⁹.

Як правило, резолюції про визнання Центральної Ради крайовою владою України спочатку приймали губернські організації Катеринослава, Харкова, Херсона²⁰, потім ці рішення поширилися й були підтримані в повітах, волостях та селах. Обмежимося одним прикладом. 21 жовтня 1917 р. Генеральний Секретаріат отримав повідомлення Верхньодніпровської повітової земської управи про те, що 23 вересня 1917 р. Верхньодніпровське надзвичайне повітове зібрання, заслухавши питання про приєднання Верхньодніпровського повіту до України, постановило: "Приєднатися до резолюції, прийнятої на Катеринославському губернському з'їзді українців (в документі допущено помилку - це був Катеринославський губернський селянський з'їзд²¹) з цього питання 13-15 серпня ц/р". Управа звернулася з проханням до Генерального Секретаріату допомогти їй практично провести в життя включення Верхньодніпровського повіту до складу України"²².

І, нарешті, до третьої групи вимог належать резолюції та ухвали волостей і сіл тих повітів Холмської, Люблінської, Гродненської, Курської, Воронезької, Бессарабської і Ставропольської губерній, де переважало українське населення, їх становище ускладнювалося тим, що вони проживали на територіях губерній РСФРР чи інших державних утворень на теренах колишньої Російської імперії, а їхня доля, згідно з Третім Універсалом, мала бути вирішена "по згоді організованої волі народів"²³. Прикладів цьому багато, тому зупинимося лише на найбільш характерних з них. 19 листопада 1917 р., зокрема, відбулися загальні збори Української громади міста Дмитріївська Таганрозької округи області Війська Донського. Вони звернулися з проханням до Центральної Ради "порозумітися або безпосередньо з Козацькою Республікою на Дону, або за посередництвом Ради Народів у Києві, щоб при встановленні границь автономних республік, що ввійдуть до складу Федеративної Росії, наша Таганрозька округа О.В.Д. назад була прилучена до Катеринославщини, а разом з нею ввійшла до складу Української Народної Республіки". Підставою для такого рішення вони вважали те, що, по-перше, українці - корінне населення Дмитріївська, і, по-друге, те, що ця територія весь час належала до Катеринославщини і лише недавно була "прилучена до Області донського війська царською самоволею, щоб легше було панувати царському урядові над робочим народом"²⁴!

Фактично питання про долю цих територій вирішувалося, говорячи сучасною мовою, шляхом референдуму. Тобто на сход чи збори збиралося майже все доросле населення села або волості (не менше 2/3) і приймало відповідне рішення, під яким підписувалися всі присутні. Наприклад, 23 листопада 1917 р. відбувся сход селян слободи Олексіївка з хуторами Сороківкою і Кошматівкою під керівництвом голови Олексіївського виконавчого комітету Митрофана Борисовича Проценка. Із 551 домогосподаря, які мали право вирішального голосу, на сход прибуло 391. Обговоривши поточні події в Росії, питання про приєднання краю до Малоросії і зважаючи на те, що невдовзі Установчі збори мають назавжди вирішити долю всіх народів Росії, а також на те, що Центральна Рада вже приступила "до визначення

майбутніх кордонів Автономної України у Федеративній Російській Республіці, до яких включено й окремі повіти Курської губернії, але чомусь наш Корочанський повіт, де проживає переважаюча більшість малоросів (тобто українців. - *LX.*), з невідомих причин вилучений зі складу України, всі ми одногласно постановили підняти клопотання перед Центральною Радою про приєднання нас до нашої матері України, твердо вірячи, що Центральна Рада не полишить нас самих на себе".

Постанову підписали 211 грамотних, а за 180 неписьменних, на їх прохання, підписав П. Г.Золотарьов.

Ухвала сходу затверджена печаткою і підписом голови Олексіївського виконкому М.Проценка, а 27 листопада печаткою і підписами голови та секретаря Олексіївської земської управи.

Наприкінці листопада такі ж постанови прийняли Просківська, Городищинська і Сафонівська сільські громади Олексіївської волості Корочанського повіту Курської губернії.

3 грудня 1917 р. питання про приєднання названої волості до України заслухали Олексіївські волосні земські збори, які постановили: "Уповноважити гласного волосного земства Олексія Федорова Чижденкова виїхати у місто Київ до Центральної Ради з приговорами сільських громад і клопотатися про приєднання нашої волості до України". Того ж дня Чижденков з відповідними документами й клопотанням про приєднання Олексіївської волості до Української Народної Республіки звернувся до генерального секретаря внутрішніх справ України. 14 грудня 1917 р. вся документація з цієї справи була направлена до Секретаріату національних справ, а 10 січня 1918 р. за підписами генерального писаря і діловода справу було передано до Секретаріату справ міжнародних з припискою: "За належністю, на розпорядження"²⁵. Чим закінчилося це листування, з'ясувати авторові не вдалося через відсутність документів.

11 листопада 1917 р. голова районного виконкому української організації при Шмаківській копальні на Катеринославщині І.Грабаренко повідомив Центральної Раді, що напередодні, тобто 10 листопада, на ст. Вечірній Кут біля церкви "відбулося урочисте, велике свято оголошення Української народної Республіки (тобто Третього Універсалу. - *LX.*). Зібралися на це свято всі українські організації з копалень: Галківської, Шмаківської, Ростківської, Новоросійської і Дубова Балка. Прийшли також селяни з навколишніх сіл. Майоріли національні прапори, лунала музика, співали два українських хори. Було прочитано Універсал, після цього відслужено молебень, і коли о. Григорій прочитав св. Євангеліє і о. Диякон пом'янув на Ектенії нашу рідну Україну, всі присутні були зворушені сим. Після цього промовляли представники У.Ц.Р. К.М.Речмидило і Красний. Промови були виголошені також від колонії поляків, котрі мешкали в цьому районі, заслухані привітання "від невільників-бранців українців" та інших організацій. Після промов проспівали "Заповіт", "Ще не вмерла Україна" ... Здійснилися золоті мрії наших борців за волю і правду нашої України. Тепер ми стоїмо на твердому ґрунті і не попустимо, щоб хто-небудь зруйнував нашу столітню роботу... *Хай живе Вільна Народня Українська РЕСПУБЛІКА!*TM.

20 грудня 1917 р. до Центральної Ради надійшло повідомлення Аджамської волосної народної управи Олександрійського повіту на Херсонщині такого змісту: "Волосна народня управа має честь оповістити Центральну Раду, що Аджамське волосне народне зібрання гласних на засіданні своєму 17 грудня поточного року визнало Херсонщину частиною України і постановило виразити Центральної Раді довір'я. Голова управи Яків Назаренко". 1-2 січня 1918 р. генеральний писар направив цю постанову до Секретаріату національних справ. Наступного дня Секретаріат переправив постанову до Секретаріату справ міжнародних: "При цьому надсилається до Секретаріату

справ міжнародних за незалежністю, на розпорядження копія листа Ад-жамської волосної народної управи од 20 грудня 1917 р. за № 938 у справі визнання Херсонщини частиною України. *В. об. генерального Писаря, в. об. директора канцелярії. Діловод*" (підписи нерозбірливо)²⁷.

Кульмінаційним моментом дедалі зростаючого впливу Центральної Ради серед широких трудових мас України, на наш погляд, можна вважати роботу, резолюції та постанови Всеукраїнського з'їзду Рад селянських, робітничих і солдатських депутатів, що відбувся 4-6 грудня 1917 р. в Києві. Скликаний з ініціативи більшовиків, з'їзд фактично закінчився їх цілковитою поразкою і вимушеним переїздом незначної групи його делегатів (більшовиків) до Харкова.

Протягом триденних засідань делегати з'їзду обговорили ультиматум Раднаркомун Росії до Центральної Ради і ухвалили резолюції "Про ультиматум", "Про Центральну Раду" та відозву "До народів Росії".

У резолюції "Про ультиматум", прийнятій майже всіма делегатами (понад 2,5 тис.) при 2 проти 19, які утрималися, говорилося: "а) вважаючи ультиматум Ради народних комісарів замахом проти Української Народної Республіки; б) виходячи з того, що заявлені в ньому домагання брутально порушують право українського народу на самовизначення та на вільне будівництво форм свого державного життя, Всеукраїнський з'їзд Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів стверджує, що централістичні заміри теперішнього московського (великоруського) уряду, доводячи до війни між Московщиною та Україною, загрожують до решти розірвати федеративні зв'язки, до яких прямує українська демократія.

В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі бореться за досягнення загального миру, який єдиний дасть можливість селянським та пролетарським масам успішно боротися за інтереси трудящого люду, погроза новою братогубною війною, що оголошено радою народних комісарів Україні, руйнує братерство трудящих верств усіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює класову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контрреволюції... З'їзд... вважає потрібним вжити всіх заходів, щоб не допустити пролиття братерської крові, і звертається з гарячим закликком до народів Росії всіма способами запобігти можливості нової ганебної війни"²⁸.

У "Відозві з'їзду до народів Росії" зазначалося:

"З'їзд Рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів України, числом більше 2500 делегатів, обговоривши ультиматум Ради народних комісарів Центральній Українській Раді та оповіщення війни Українській Народній Республіці, одногосно постановив: висловити цілковите довір'я Центральній Українській Раді та Генеральному Секретаріатові, і звернувся до всіх селян, робітників та вояків усіх народів революційної Росії з наступною відозвою.

Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції (Лютневої. - *LX*). Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самовизначення. Український народ використав це своє право і проголосив Народну Українську Республіку. Цій Народній Республіці Рада народних комісарів тепер оповіщає війну!

З генералом Гінденбургом Рада народних комісарів веде мирні переговори, а демократії всіх народів України вони ставлять ультиматум і погрожують війною.

На словах Рада народних комісарів наче б визнає право націй на самовизначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі влада комісарів намагається брутально вмішуватись у діяльність українського правительства,

яке виконує волю законодавчого органу - Української Центральної Ради. Яке ж це право на самовизначення? Певне, комісари дозволяють самовизначуватися тільки своїй партії, всі ж інші групи людності та народи вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї.

Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрягтися в ярмо комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб у тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну — в рядах самої демократії.

Центральну Українську Раду народні комісари проголошують буржуазною. Чи ж це правда?

Ні, це наклеп!

Центральну Раду обрано з'їздами робітників, селян та вояків усієї України. Дев'ять місяців вона проводить боротьбу за право демократії та Національних меншостей України. За цей час Центральна Рада зорганізувала навколо себе селянство та робітників, з'єднала українське революційне військо, проголосила Українську Народну Республіку в складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день та догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меншостей України. Всього цього вона досягла не порушенням прав інших народів, а повагою до них, не скасуванням громадянських та політичних свобод, а їх обороною, не зброєю та насильством, а відвертою, організованою політичною боротьбою. От за яку працю народні комісари обізвали Центральну Раду буржуазним урядом.

Та якраз за це вся демократія України підтримувала і буде підтримувати Центральну Раду, як найвищу в краю владу, утворену спілкою революційних селян, робітників та вояків, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господар Землі Української - Українська Установча Рада.

Брати і товариші - робітники, вояки та селяни! Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви вважаєте нас, демократію України, страшнішими ворогами, ніж полчища Гінденбурга?!

Ні, ми цьому не повіримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас — Раді народних комісарів, що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм, що ви не порушите тієї братньої згоди між Україною й усіма народами Росії, на яку роблять замах петербурзькі комісари.

Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити Всеросійську федеративну владу, яка спиралася б на організовану волю народів і країв. Ця влада повинна бути однорідно соціалістичною, від більшовиків до народних соціалістів включно.

Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення. Отес програма нашої діяльності і наших домагань. Отже, питаємо, чи за цю програму ви згодитесь приборкати нас гарматами і штиками?!

Спиніться, брати і товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи вояка не замахнулася на свого брата! Щоб ні одної краплі крові не пролилось у братогубній війні!

Досить крові!"²⁹.

Резолюція "Про Центральну Раду" отримала переважну більшість голосів при двох проти і двох, що утримались, і висловила практично волю всього населення України. "Беручи до уваги, - говорилося в ній, - що Центральна Українська Рада, представництво в котрій безперестанно поповнюється, складається зі всеукраїнських рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів, обраних на всеукраїнських з'їздах, та з представництва демократії національних меншостей, через що являє собою тимчасовий правомочний законодавчий орган революційної демократії України, і, зважаючи на те, що проголошенням Третього Універсалу Центральна Рада стала на шлях

широких соціалістичних і політичних реформ та приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдино Центральна Рада може передати всю повноту влади в Україні, з'їзд рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів України вважає переобрання Центральної Ради невчасним і непотрібним.

Підкреслюючи своє домагання, щоб Центральна Рада в своїй подальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи та поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно класові інтереси трудової демократії, та щоб, не відкладаючи, скликала в свій час Українську Установчу Раду, яка єдино може виявити справжню волю всієї демократії України, З'їзд рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів України висловлює на цьому шляху Центральній Раді своє цілковите довір'я і обіцяє їй свою рішучу підтримку⁵⁰.

Отже, резолюції і постанови з'їзду засвідчили те, що переважна частина населення України довіряла Центральній Раді і підтримувала її, вимагаючи від неї конкретних справ і рішучих дій.

На заваді втілення цих ідей в життя стали "архіреволюційні" заходи більшовиків, альтернативи яким Центральна Рада, з її ставкою на еволюційний шлях розвитку, не мала.

Узагальнюючи представлену читачам публікацію, слід особливо підкреслити, що єдиним керівником, організатором і наставником національно-визвольного руху, що широко розгорнувся на теренах України у 1917 - на початку 1918 рр., виступили Українська Центральна Рада та її уряд - Генеральний секретаріат. Їхня діяльність на цьому ґрунті здобула загальне схвалення і всебічну підтримку не тільки населення власне України, але й українців, які проживали далеко за її межами. Їх наміри, намагання і прагнення більш деталізовано висвітлені у фундаментальному збірнику документів і матеріалів "Український національно-визвольний рух: березень - листопад 1917 року", що вийшов друком 2003 р. у видавництві Олени Теліги.

Насамкінець хотілося б зупинитися на дискусії, що відбулась у стінах Верховної Ради 4 березня 2003 р. з приводу державного гімну України та пропозицій, де і коли його треба виконувати. З цього питання зазначимо наступне: в далекому від нас 1917 р. широкі верстви населення України на всіх зібраннях: всеукраїнського, губерньського, повітового, волосного чи сільського рівня, будь-то з'їзд, маніфестація, віче, свято революції, волосні збори, сільський сход і т.ін., не вдаючись до з'ясування, де, коли, за яких обставин і хто має виконувати гімн України, разом із священниками відправляли молебень по борцях за волю України та співали Шевченківський "Заповіт" і гімн на вірш П.Чубинського "Ще не вмерла Україна".

¹ Центральний державний архів вищих органів державної влади і державного управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф. 1115, оп. 1, спр. 12, арк. 40, зворот. ² Там само. - Спр. 8, арк. 7. ³ Там само. - Арк. 16. ⁴ Там само. - Арк. 15. ⁵ Там само. - Спр. 14, арк. 8.

⁶ Див.: Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. - Т. 1. 4 березня - 9 грудня 1917 р. - К., 1996. - С 180-182, 213-214.

⁷ Див.: Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Документи і матеріали. - К., 2003. - С. 666.

⁸ Українська Центральна Рада. - Т. 1. - С 163-168. ⁹ Там само. - С 105-106. ¹⁰ Там само. - С 214. ¹¹ Там само. - С 116, 177, 180-181. ¹² Там само. - С 567.

¹³ Там само. - С 398-401.

¹⁴ ЦДАВО України. - Ф. 1115, оп. 1, спр. 12, арк. 55 і зворот; Спр. 42, арк. 17; Народня воля. - 1917. - 9(22) грудня.

¹⁵ Там само. - Спр. 44, арк. 58.

-
- само. - Арк. 70 і зв. ¹⁷ Там само. - Арк. 93. ¹⁸ Там само. - Арк. 94-100, 102-103, 111. ¹⁹ Там само. - Арк. 110. ²⁰ Український національно-визвольний рух. - С 651-652, 680, 766, 780.
- ²¹ Там само. - С 651.
- ²² ЦДАВО України. - Ф. 1115, оп. 1, спр. 47, арк. 1.
- ²³ Українська Центральна Рада. - Т.1. - С 400.
- ²⁴ ЦДАВО України. - Ф. 1115, оп. 1, спр. 47, арк. 5.
- ²⁵ Там само. - Арк. 10-13 і зв.; 14, 15-17 і зв.; 51.
- ²⁶ Там само. - Спр. 44, арк. 11-12.
- ²⁷ Там само. - Спр. 47, арк. 52-53.
- ²⁸ Народня воля. - 1917. - 8(21) грудня.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Там само.

Резюме

У публікації аналізується вплив Третього Універсалу Української Центральної Ради на розгортання революційних подій в кінці 1917 - на початку 1918 рр. у регіонах України та суміжних з нею волостях і повітах Росії і Білорусі, області Війська Донського та ін., в яких українське населення становило більшість.

In this publication, the author analyzes the influence of the Ukrainian Central Rada's Third Universal upon the national emancipating movement in the Ukrainian regions and adjoining Russian and Byelorussian cantons and counties, region of the Dons'kyi's Army and other regions, in which the Ukrainian population made the majority, in the end of 1917 - the beginning of 1918.